

Bauer, Jaroslav

[Birnbaum, Henrik. Untersuchungen zu den Zukunftseinschreibungen mit dem Infinitiv im Altkirchenslavischen: ein Beitrag zur historischen Verbalsystem des Slavischen]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná.
1960, vol. 9, iss. A8, pp. 150-152

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101253>

Access Date: 03. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Není bez zajímavosti, jakým způsobem jsou v slovníku zpracována vlastní jména osobní: každé heslo obsahuje výklad, o kterého konkrétního nositele heslového slova vždy v slovanšském kontextu jde, s udáním jeho základních biografických dat. Tak třeba u hesla *azaiš* se čtenář dozví, že to byl asyrský král, který vládl v Damašku v letech 845–810 př. n. l. a vedl mnoho válek proti státům izraelskému a judskému. U některých hesel je takových výkladů dokonce celá řada; např. heslo *aleksandr* obsahuje na dvou plných sloupcích 14 odstavců s údaji o různých historických osobách tohoto jména, které vystupují v excerpovaných slovanšských památkách, apod. Takový postup usnadní uživateli slovníku orientaci ve starých textech; slovník jím však už vlastně ztrácí charakter slovníku čistě jazykového a nabývá zčásti povahy slovníku věcného, encyklopedického (jak to ostatně konstatuje i redakční *Úvod*). Ale co víc, slovník tu poněkud přerůstá i rámcem podniků slavistických, protože se v něm tak objevují (zejména v I. sešitě) namnoze i reálie neslovanské, jména různých starověkých a středověkých vládců apod. To, že tvůrci slovníku nedodrželi v tomto bodě naprosto důsledně zásadu „metodologické čistoty“ zpracování, není však možno hodnotit jako nedostatek. Vždyť takto slovník zvětšuje svůj „akční radius“ a poslouží jako zdroj poučení a cenných informací mnohem většímu počtu svájemců, než by mohl bez těchto výkladů; stane se nepochybně vítanou příručkou nejen pro jazykovedce, nýbrž i pro představitele jiných vědních oborů — pro historiky, literární historiky, právníky aj.

Mezinárodnímu poslání slovníku a jeho co nejširší publicitě napomáhá jeho mnohojazyčnost: významy heslových slov jsou v něm interpretovány česky, rusky, německy a zčásti i latinsky, věcné výklady latinsky; hesla kromě toho obsahují cizojazyčné paralely řecké a latinské, případně starohornoněmecké. Slovník se tak stane prakticky přístupný všude, kde se pěstuje slavistika.

Pochvaly si zaslouží i technické vybavení slovníku, jeho dobře přehledná grafická úprava a optická členitost hesel. Kombinace několika druhů písma (latinky obohacené o speciální typy, azbuky, řeckého písma, staré cyrilice, ba i hlaholice a písma hebrejského), kterého je tu užito v antikvě i v kurzívě různých velikostí, kladla jistě vysoké požadavky jak na tiskárnu, tak i na korektory. Také po této stránce vyniká slovník neobyčejnou pečlivostí a seriózností provedení. Závady jsou jen zcela ojedinělé: např. u hesla *asir* chybí v záhlaví jeho označení jako vlastního jména (*nom. propr.*); nebo úvodní trojice *a* nemá v záhlaví označení indexovými čísly, kterými jsou jinak označena homonyma (např. dvojice *azr*, dvojice *amonr*, dvojice *ankūra* aj.).

I ve zmlouku, který máme zatím před sebou, představuje se nám akademický staroslověnský slovník jako dílo vskutku velkolepé. Naše jazykoveda, která jím zaplňuje citelnou mezeru v dosavadní slavistické lexikografické literatuře, může na ně být právem hrdá. Celému pracovnímu kolektivu, který se sestavování a vydávání slovníku účastnil a účastní, patří za jeho velkou a světové slavistice tolik potřebnou práci upřímný dík a nejvyšší uznání. My pak si jen přejeme, aby další čísla vycházela aspoň tím tempem, jak si to sestavovatelé slovníku naplánovali, abychom do r. 1970 měli už slovník úplný.

R. Večeřka

Henrik Birnbaum: Untersuchungen zu den Zukunftsumschreibungen mit dem Infinitiv im Altkirchenslavischen. Ein Beitrag zur historischen Verbalsyntax des Slavischen. Stockholm 1958, 327 s. (Acta Universitatis Stockholmiensis, Etudes de philologie slave 6.)

Otázce staroslověnského opsaného futura věnovalo pozornost již mnoho badatelů, ale ne tak podrobně, aby ji bylo možno považovat za vyřešenou. (K nejvýznamnějším patří studie J. Polívky *Čas pryzasty w jazyku staroslowieńskim*, *Prace filologiczne* 2, 1888, 175n.) Jejich soudy a závěry se také v mnohém od sebe silně lišily. Proto musíme uvítat důkladnou monografii mladého švédského slavisty H. Birnbauma, která dává na tuto otázku uvážlivou a opatrnou, ale jasnou a podrobně zdůvodněnou odpověď. Každý si ji může přímo ověřit, protože autor v knize podává rozbor všech zachycených dokladů i s uvedením dosud vyslovených názorů na jejich interpretaci. Spojuje zde přesnou filologickou práci s linguistickým a srovnávacím pohledem na zkoumaný jev. Nikde nezjednodušuje a nezastírá obtíže s výkladem dokladů; přitom však neváhá pronést svůj vlastní soud. Vedle cenných zjištění o vyjadřování futura v stsl. přináší kniha i výsledky další, zejm. o otázkách vidu a způsobu slovesného děje, o vyjadřování různých druhů modalit, o povaze řeckého vlivu na stsl. syntax a o překladové technice.¹

Otázce opsaného futura věnoval Birnbaum již dvě práce. V první, *Zum analytischen Ausdruck der Zukunft im Altkirchenslavischen* (*Zeitschrift für slav. Philologie* 25, 1959, 1n.), pojednává o vyjádření futura spojením slovesa *bdō* s participiem nebo příd. jménem; v druhé, *Zum periphrastischen Futurum im Gotischen und Altkirchenslavischen* (*Byzantinoslavica* 18, 1957, 77n.),

¹ Srov. též Birnbaumův referát pro moskevský slavistický kongres: *Zur Aussonderung der syntaktischen Gräzismen im Altkirchenslavischen*, *Scando-Slavica* 4, 1958, 239–257.

zjišťuje obdoby ve vyjadřování futura v obou jazycích, ale odmítá možnost gotského vlivu na staroslověninu.

V recenzované knize se soustřeďuje na další typ opsaného futura: na spojení neplovného slovesa s infinitivem významového slovesa. Při svém rozboru bere v úvahu všechna taková spojení, pokud vůbec mají futurální platnost a pokud má řídicí sloveso syntagmatu aspoň poněkud oslabený věcný význam. Jde tu o spojení tří typů: *imamь* + inf. (např. *ne imamь sьde ostati kameni iže ne razotri se Mt 24.2 Mar.*), *choštj* + inf. (srov. *kogda ubo si bodžt i čsto estь znamenьe egda choťetь si byti L 21.7 Zogr.*), a *-čьnъ* (врьчьнъ, начьнъ) + inf. (např. *сълнце помрачїт се i luna ne dastь svьta svoego i dzvězdy načьнѣт сь небесе падати Mc 13.24–25 Zogr.*). Uvedenému kritériu odpovídá v kanonických památkách 249 dokladů: 132 s *imamь*, 101 s *choštj* a 16 s *-čьnъ*. Každý jednotlivý doklad autor podrobně rozebírá. Vedle toho však informuje přehledně i o dalších funkcích spojení s uvedenými slovesy, která se podle zvoleného hlediska z rozboru vymykají, protože buď nevyjadřují futurum, nebo je v nich řídicí sloveso ve svém plném významu (např. typ *simone imamь ti něčto rešti L 7.40 Zogr.*).

V důkladné analýze dokladů nezapomněl autor skutečně na nic, co by mohlo mít nějaký vliv na význam konstrukce: všimá si poměru k originálu, samostatně posuzuje smysl slovanského textu (u biblických textů jej ilustruje i srovnáním s jinými slovanskými překlady), zjišťuje vid spojených sloves,² zamýšlí se nad možným vlivem tvaru řídicího slovesa (ten se uplatňuje zejména u *choštj*) a užití negace (má význam u *imamь*), rozlišuje užití v samostatných větách (otázky přitom posuzuje zvlášť) a v souvětí, snaží se zjistit případné citové zabarvení. Možná, že v hodnocení míry modálního zabarvení a čisté časové funkce nebude čtenář s autorem vždy plně souhlasit³ — ale rozbor jako celek plně přesvědčuje.

Podle všech uvedených hledisek přehlíží pak autor celý materiál souhrnně (se statistickými údaji). Teprve potom přechází k jeho funkčnímu rozboru a ke stanovení místa zkoumaných konstrukcí v stsl. slovesném systému ze všech tří aspektů, které přicházejí v úvahu: 1° jako vyjádření futura; 2° jako prostředků k vyjádření vidu nebo způsobu slovesného děje; 3° k vyjádření různých odstínů modálnosti. Výsledkem je jednoznačné zjištění, že žádný ze tří opisů nemá v stsl. povahu skutečně (morfologizované) opsané časové formy, třebaže v jistém počtu dokladů je jich užito v čisté časové funkci. To platí zejm. o spojení s *imamь* + inf. (která však mají z hlediska funkčně strukturního povahu knižních grécismů). U *choštj* + inf. lze jako čisté časovou funkci zjistit jen vyjadřování děje následujícího po ději minulém (Nachvergangenheit; *čьvьlїti* je přitom pravidelně v imperfektu), a tu jde o věrné napodobení řečtiny (slovanské jazyky zvláštní způsob k vyjadřování relat. času původně neměly a většinou jej ani nerozvíly); např. *se že reče o dušě iže choťečьo priemati vьrujčьstei vь nego J 7.39 Zogr.* Stejnou povahu mají opisy s part. prez. *choťei*, např. *my že naděachomь se čko sь estь choťei izbaviti ilě L 24.21 Zogr.* Řídké konstrukce s *-čьnъ* čisté časovou funkci neměly — vždy jasně pronikal jejich fázový (ingresivní) význam. Futurální platnost jej doprovází jen tam, kde jsou tato dokonavá slovesa v ind. prez. (naproti tomu u *imamь* a *choštj* vyplývala z významu těchto sloves).

V poslední kapitole řeší autor otázku původu zkoumaných konstrukcí. Nespokojuje se jen se zjištěním funkční závislosti na konstrukcích řeckých — jde mu o sám vznik stsl. útvarů. Klade si především dvě otázky (s přihlédnutím k širším souvislostem ide.): jde-li o balkanismsy nebo o domáci jevy slovanské. Přitom přehlíží stručně vývoj futura v pozdní a nové řečtině, neboť ta měla v balkánském jazykovém svazu největší vliv, a ve slovanských jazycích (s exkursem o futuru typu *бодъ* + inf.). Aby zjistil další vývoj stavu staroslověnského, podává i přehledný obraz rozšíření zkoumaných opisů v památkách ruskocírkevnoslovanských. Výsledek je velice zajímavý: Konstrukce s *imamь* vznikly zřejmě pod vlivem řeckých konstrukcí *έχω* + inf., které v byzantské řečtině v době cyrilometodějské převládaly, snad též za přispění obdobné vulgárně latinské konstrukce s *habeo* (vliv balkánských Románů na mluvený jazyk byl v Makedonii dobře možný). Přitom však v překladech evangelijních textů funkčně napodobovaly jiné řecké konstrukce — *οὐ μὴ* s aoristem konj. a *μέλλω* s inf.; opisy s *έχω* nebyly v novozákonní řečtině ještě rozšířeny. Konstrukce s *choštj* jako vyjádření relativního futura jsou přímým napodobením řec. útvarů s *μέλλω* + inf. (následují je i v modálním významu nutného děje, který je v rozporu s domácím, slovanským významem slovesa *čьvьlїti*). Naproti tomu konstrukce s *-čьnъ* v stsl.

² Opravuje názor Weingartův, že při dokonavém infinitivu měla konstrukce vždy význam modální; rozbor jasně ukazuje, že vid infinitivu neměl na význam celé konstrukce vliv.

³ Sám cítím v některých dokladech modální odstín trochu silněji. V dokladech s *choštj* proniká asi tu a tam (např. L 19.4, 19.11, 21.7, 24.21, Supr. 350.9–10) slabý odstín jistotní modality; nejisté očekávání, zklamane očekávání apod. Podobnou funkci mělo v dalším vývoji češtiny a polštiny sloveso *miti* (u stsl. Baerbauma zjišťuje v ojedinělých stopách a jako odraz řeckého vlivu).

ze všech tří futurálních opisů nejdříve, jsou charakteristicky slovanské (vyvíjely se hlavně k vyjádření durativního futura). Jejich malé rozšíření v stsl. lze vysvětlit tím, že zde pro tento význam byly jiné prostředky (nedok. přezens, *бодъ* z part. prez.), zčásti podporované vlivem řečtiny.

V našem referátu jsme se mohli dotknout stručně jen nejdůležitějších výsledků Birnbaumovy studie; vedle toho v ní najdeme mnoho podrobných výkladů dalších, takže kniha je skutečným příspěvkem k historické syntaxi slovesa v slovanských jazycích, jak říká její podtitul. A je velice poučná i po stránce metodické, širokým a všestranným přístupem k problému. Omezený materiál dovolil autorovi, aby nám jej ve své knize představil v celé šíři.

Jaroslav Bauer

Jazykovědné štúdie, sv. II, Dialektológia. (Slovenská akadémia vied, Bratislava 1957.)

Druhý svazek Jazykovědných štúdií, které vydává Ústav slovenského jazyka SAV, je celý věnován dialektologii. Slovenským dialektologům se tak naskytla příležitost uveřejnit dílčí výsledky svého bádání a menší samostatné studie. Dostatečně velký rozsah sborníku dovolil otisknout i několik prací materiálových. Uveřejňování materiálů je pro dialektologickou práci, jež je svou povahou jistě „nejkolektivnějším“ odvětvím jazykovědy, zvláště důležité. Budou-li mít slovenští dialektologové takovou publikační možnost častěji či dokonce pravidelně, bude to mít jistě velký význam pro nový rozvoj slovenské dialektologie; o něm píše v úvodní programové stati J. Štolic. Po stručné historii dosavadního bádání vytýčuje program do budoucna. K hlavním bodům programu patří sestavení dialektologického atlasu slovenského jazyka, hlubší propracování nářečních popisů v monografiích, soustavný sběr slovního bohatství lidových nářečí a jeho zpracování v nářečních slovnících, fixace souvislých nářečních textů a konečně studium živé lidové výslovnosti. — Dosud nejjasnější a nejpropracovanější je perspektiva slovenského nářečního atlasu. Atlas má obsahovat cyklus hláskoslovný, tvaroslovný, syntaktický a lexikální. I když soudíme, že zařazení cyklu syntaktického je správné a účelné, přece jen se domníváme, že hlavní těžiště bádání v této oblasti by mělo být v syntaktických oddílech nářečních monografií. Atlas zde může plnit jen funkci pomocnou, ilustrační, protože může podávat syntaktické jevy jen ve výběru, v omezené míře je může podávat vývojově a jen v nevelké míře je může hodnotit a uvádět v soustavu. Naproti tomu považujeme za nedostatek, nepočítá-li se v atlase se zpracováním problematiky slovotvorné. Tvoření slov bylo v dosavadním jazykově zeměpisném bádání přehlíženo (např. v oblastních dotaznících pro předběžný výzkum nářeč v Čechách a na Moravě nebyla ani jediná slovotvorná otázka). Naše zkušenosti však ukazují, že prostorové zachycení jednotlivých slovotvorných přípon a předpon je nejen možné, ale že dává mnohdy i velmi zajímavé výsledky.

Stat' E. Paulinyho vysvětluje vznik nom. pl. typu *ľudia*, *sinovia* ve středoslovenských a nitranských nářečích. Autor ukazuje, že vznik těchto tvarů, resp. přejetí koncovky *-ia* z nom. sg. *ja*-kmenů souvisí se středoslovenským rytmickým zákonem. Po zkrácení původních konovek vznikly nové tvary tlakem systému: proto, aby se zabránilo pádové homonymitě se stejně znějícími tvary jiného významu.

Studie Jozefa Štolce sleduje lidové názvy rostliny *Ribes grossularia* (česky spis.: angrešt) na celém území slovenského jazyka. Studie je založena na velmi bohatém materiálu. Vymezuje zeměpisné rozšíření názvů odvozených z různých základů (lat. *agrestis*, *polka*, *mčch*-, *kosm*- apod.) a podává i etymologie jednotlivých názvů, všimá si obdobných názvů ve slovanských i okolních neslovanských jazycích. — Soudíme však, že je sporné pokládat středoslovenský název *polka* za kalk, překlad latinského základu *agrestis*. Není pravděpodobné, že by západoslovenské názvy odvozené z *agrestis* (*egreš*, *jařeš*, *hagraš* atd.) — dokonce přejaté pravděpodobně maďarským prostřednictvím — byly natolik průhledné, že by jejich latinský základ byl zřejmý. Ani autorovi samému není jasný motiv, proč by se tento umělý překlad mohl rozšířit na tak rozsáhlém středoslovenském území. Autora vede k této domněnce zřejmě pouze to, že se území s výskytem názvu *polka* nebo podob odvozených těsně přimyká k západoslovenskému území s odvozeninami latinského základu *agrestis*. Autor může mít pravdu, nesouhlasí-li s Machkovou etymologií názvu *polka* z *polččka*. Zdá se, že názvy *polka*, *puolka*, *potpolka* apod. skutečně souvisí se základem *pole*. Tyto názvy však nejspíše vznikly nezávisle na názvech západoslovenských.

Jinak máme k této podrobné a zajímavé studii jen drobné poznámky. Myslíme, že motivaci názvů od *mčch* autor zbytečně zkomplikoval poukazem na podobu plesnivých plodů a listů. Motívem pojmenování mohl být vzhled normálních plodů divoké rostliny — jsou zeleně chlupaté, jakoby porostlé mechem. Stejně i motív ojedinělého názvu *gestiňe*, převzatého z maďarského názvu pro kaštan, je v zevní podobě plodů, jež připomínají miniaturní ostatné kaštany. Soudíme dále, že moravské názvy *mčchonka*, *mčhourka* apod. jsou odvozeny od základu *mčch*, nikoli